

Ірина АНДРУСЕНКО,
науковий співробітник лабораторії початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України

Формування екологічних умінь як складник природознавчої компетентності молодших школярів

Анотація. Формування екологічних умінь як складник природознавчої компетентності молодших школярів. У статті аналізується сутність екологічних умінь молодших школярів у початкових класах на засадах компетентнісного підходу.

Ключові слова: уміння, екологічні уміння, молодший школяр, компетентнісний підхід.

Постановка проблеми. Формування в учнів молодшого шкільного віку екологічних умінь потребує спеціального вивчення та розроблення дидактико-методичного супроводу. Це зумовлює необхідність розроблення відповідного змісту, ефективних

методів і форм організації навчальної діяльності учнів початкових класів.

Аналіз останніх досліджень. Особливої уваги в контексті порушеної проблеми заслуговують наукові розробки, що розкривають загальні педагогічні

основи екологічної освіти (І.Я.Лернер, М.М.Скаткін, В.О.Сластьонін, В.Б.Стрельцова, І.Т.Суравегіна та ін.), визначають педагогічні та методичні основи, технологічні особливості реалізації екологічної освіти, питання підготовки вчителя до організації екологічної діяльності учнів (А.М.Галеева, С.М.Глазачов, С.Д.Дерябо, І.П.Лаптев, Ж.Д.Маркович, І.С.Матрусов, В.В.Пустовойтов, В.А.Левін та ін.).

Сучасні тенденції екологічної освіти та виховання спрямовані на те, щоб ці норми та правила життя стали типовими моделями поведінки кожної людини. Таке досягнення буде важливою сходинкою до забезпечення сталого розвитку суспільства. Означена проблема нині розглядається на міждержавному рівні. В нашій державі зміст і методику навчального курсу для учнів початкової школи розробили науковці Інституту педагогіки НАПН України (О.І.Пометун, О.В.Онопрієнко, А.Д.Цимбалару, І.В.Андрусенко) у рамках міжнародного проекту "Освіта для стійкого розвитку в дії", започаткованого українською організацією "Вчителі за демократію та партнерство" і шведською організацією "Глобальний план дії".

Мета статті полягає у визначенні теоретичних підходів до формування екологічних умінь учнів початкових класів на засадах компетентнісного підходу.

Основна частина. Вплив навколишнього середовища на розвиток людини здавна був предметом вивчення і дослідження педагогічної науки. Так, ще Жан-Жак Руссо вбачав резерв виховання, навчання і розвитку дитини у тісному взаємозв'язку з природним середовищем. К.Д.Ушинський писав про природу як про одного з наймогутніших "агентів виховання людини". Основною ідеєю педагогічної концепції А.Дістервега була природодоцільність виховання, навчання і розвитку дітей. А.С.Макаренко і В.О.Сухомлинський у своїх роботах зазначали, що навколишнє середовище має особливе виховне значення в розвитку зростаючої людини.

У вітчизняній і зарубіжній науковій, популярній і публіцистичній літературі досить часто завдання стосовно охорони природи зводяться до екологічних проблем, зокрема до питань екології людини. При цьому стверджується, що проблеми охорони природи мають переважно екологічний характер, а провідна роль у розробленні теоретичних основ їх розв'язання належить фахівцям з екології.

Термін "екологія" був запропонований в 1866 р. німецьким ботаніком Е. Геккелем як назва розділу біології, що вивчає взаємозв'язки організмів між собою і з навколишнім середовищем. Під взаємозв'язками розглядається вплив середовища на організми та вплив організмів на середовище, оскільки саме організми сформували сучасне навколишнє середовище.

Як складова біології, екологія розвивалася майже до 60–70 рр. ХХ ст. Людина в галузях біології, землеробства, землеробства, географії та ін., як правило, не розглядалася; вважалося, що її взаємозв'язки з середовищем підпорядковуються не біологічним, а соціальним закономірностям і сама вона є об'єктом вивчення суспільно-філософських наук.

Орієнтовно з середини ХХ ст. предмет вивчення екології значно розширився і трансформувалася у зв'язку з посиленням впливу людини на природу. Зміст терміну "екологія" набув соціально-політичного й філософського аспектів, а екологія стала розглядатися як інтегрована "соціально-природнична" наука, в якій виділено такі основні напрями: біоекологія, геоекоекологія, техноекоекологія, глобальна екологія, екологія людини, соціальна екологія, прикладна екологія.

Таким чином, наука "екологія" вивчає взаємодію живих організмів між собою і середовищем їх існування, вплив діяльності людини на навколишнє середовище, наслідки цієї діяльності, вивчає систему "природа – суспільство", охоплює питання спілкування людини з природою, розуміння необхідності її охорони та захисту.

Сфера вивчення проблеми екологічної освіти має свою передісторію, коріння якої сягає давньої традиції школи – залучати учнів усіх вікових груп до природоохоронної роботи.

Педагогічну науку впродовж кількох останніх десятиріч було збагачено розробками з проблеми екологічного виховання учнів. Так, у дослідженнях І.Д.Зверева, І.Т.Суравегіної, О.М.Захлебного розроблені концептуальні положення екологічної освіти й виховання, а також методика їх упровадження. І.С.Матрусовим розкриті можливості екологічного виховання у вивченні географії. Т.В.Денисовою, Н.А.Пустовіт розроблені й упроваджені методичні рекомендації стосовно екологічного виховання школярів у процесі трудового навчання.

Більшість досліджень у царині екологічного виховання присвячено проблемі формування екологічної культури учнів різних вікових груп (Н.П.Єфіменко, І.М.Костицька, Л.Б.Лук'янова, В.В.Маршицька, О.Л.Пруцакова, Н.А.Пустовіт, С.В.Совгіра).

Низку наукових праць присвячено екологічному вихованню учнів молодшого шкільного віку. Зокрема, Л.П.Салеева, М.Н.Сарибеков розробили методичні підходи до виховання в учнів початкових класів бережливого ставлення до природи в процесі навчання. Л.П.Сімонова, Є.А.Гриньова обґрунтували педагогічні умови, які спрямовують на формування і розвиток у шестирічних учнів екологічних знань у процесі вивчення природознавства.

Теоретичну базу для нашої наукової розвідки становлять дослідження процесу формування умінь і навичок Д.М. Богоявленського, Н.О. Менчинської, О.М. Леонтєва, П.Я. Гальперіна, Г.С. Костюка, Д.Ф. Ніколенка, Н.Ф. Тализіної.

Хоча проблема екологічної освіти учнів активно досліджувалась у попередні десятиліття, проте питання формування в учнів молодшого шкільного віку екологічних умінь потребує спеціального вивчення та розроблення дидактико-методичного супроводу. До того ж, нові цілі початкового навчання, окреслені новою редакцією Державного стандарту початкової загальної освіти, зумовлюють об'єктивну потребу оновлення змісту, добору ефективних способів, методів і форм організації урочної та позаурочної діяльності учнів молодших класів, спрямованих на формування у них екологічних умінь.

Таким чином, поняття "екологія" будемо розглядати не тільки як окрему наукову галузь, яка визначає шляхи побудови стосунків між природою і людиною, але як основу суттєво нового мислення людства.

На екологічну освіту покладаються значні надії щодо виховання нової генерації людей з екологічно-повідним мисленням, високою екологічною культурою, екологічно-центричним підходом до створення умов для взаємин між людиною і природою. Це визначає необхідність формування в учнів початкової школи екологічно доцільного способу життя, вироблення екологічних умінь, що є складником природознавчої компетентності.

Екологічна доцільність фактично визначається для соціуму необхідністю боротися за своє виживання. Наша поведінка вважатиметься екологічно доцільною, якщо відповідатиме таким нормам та правилам життя:

- обов'язкове сортування сміття кожною сім'єю, кожним громадянином;
- економія енергії;
- економія води;
- дбайливе ставлення до природного довкілля;
- прагнення до безпечного для здоров'я та довкілля побуту;
- вживання безпечної для здоров'я їжі.

Сучасні тенденції екологічної освіти та виховання спрямовані на те, щоб ці норми та правила життя стали типовими моделями поведінки кожної людини. Такій ідеї і підпорядковано курс уроків для стійкого розвитку – у 1 й 2 класах, він має назву "Школа друзів планети", у 3 і 4 – "Моя щаслива планета". Програма цього курсу увійшла до переліку програм курсів за вибором [5].

Провідною метою курсу є забезпечення стійкого розвитку особистості учня, його родини, громади, країни та всього людства шляхом зміни власної поведінки та способу життя [4, 17]. Його зміст спря-

мовано на розвиток у молодших учнів ключових компетентностей – умінь вчитися, загальнокультурної, громадянської, здоров'язбережувальної, інформаційно-комунікативної, соціальної – та предметних компетентностей, зокрема, природознавчої, що досягається у тому числі за рахунок оволодіння учнів екологічних умінь.

Формування екологічних умінь ми розглядаємо як спеціально організовану діяльність, пов'язану із засвоєнням учнем способів дій у процесі розв'язання практичних і теоретичних задач екологічного змісту.

За визначенням психологів, уміння – це засвоєний спосіб діяльності. Це "такі психічні властивості, які є умовами успішного виконання якої-небудь однієї чи кількох діяльностей" [2, 21].

Розрізняють два види умінь – інтелектуальні та практичні [6, 347]. Таким чином, частину умінь пов'яжемо зі змістом екологічної інформації, іншу частину – з навчальною діяльністю школярів, характером її організації. У зв'язку з цим серед основних принципів формування екологічних умінь молодших школярів ми виділяємо дві групи принципів, а саме:

Принципи відбору навчального матеріалу для формування екологічних умінь –

- зв'язок екологічно спрямованої інформації з програмами різних навчальних предметів;
- особиста значущість змісту екологічної інформації;
- відповідність екологічної інформації віковим особливостям учнів, рівню розвитку їхньої пізнавальної сфери.

До принципів відбору методів формування екологічних умінь віднесемо:

- забезпечення активної пізнавальної діяльності учнів;
- методи формування екологічних умінь;
- спрямування методів формування екологічних умінь;
- самостійність учнів;
- стимулювання інтересу до екологічного змісту засобами пізнавальних ігор, діалогічних і дослідницьких способів навчання;
- реалізація ідеї інтегрованого навчання із застосуванням методів формування екологічних умінь;
- забезпечення розвитку екологічних і природоохоронних умінь учнів;
- взаємозв'язок методів формування екологічних умінь з формами колективної діяльності учнів на уроці та позакласній роботі.

У процесі формування екологічних умінь у межах курсу уроків для стійкого розвитку учні вдаються до відкриття нового, дослідження, пошуку інформації. Кожна тема курсу починається з дослідження власних звичок, власного стилю життя, яке здій-

снюється за допомогою запитань, запропонованих у навчальному посібнику [3]. Після цього учням пропонується також відшукати інформацію щодо проблеми.

Таке дослідження – це також спосіб ініціювати дискусію, учнівське обговорення, увійти в тему. Тільки в діяльності учень зможе щось зрозуміти, а потім щось змінити. Продовження досліджень у процесі вивчення теми сприяє поступовому усвідомленню кожним учнем того, що "мої розумні дії принесуть користь не тільки природі, людству, а й мені особисто".

Один із компонентів методики – визначення наміру, запрошення до постановки індивідуальних і групових цілей. На основі дослідження і виникнення бажання діяти у напрямі очікуваних змін, учні формулюють наміри, проводячи в екокомандах обговорення щодо обраних дій. Таке формулювання є важливим з точки зору самостимуляції, посилення мотивації учня. Коли наміри учнів сформульовані і висловлені, вчитель має запросити їх до постановки ясних і чітких цілей.

Наступний складник – реалізація пробних дій. У процесі вивчення курсу учні запрошуються до виконання пробних дій у напрямі стійкого розвитку. Пропонується обрати і виконати дії, які є основними у формуванні екологічно доцільної поведінки та стилю життя.

Методика курсу передбачає постійне отримання учнями зворотного зв'язку щодо їхніх дій і думок однокласників та вчителя у процесі роботи в малих групах [1, 62].

Ще однією ефективною формою організації навчальної діяльності учнів є аудит – своєрідне дослідження стилю життя власного та родини на основі аналізу життєвого досвіду за допомогою запитань. Розрізняють класний аудит – якісні і кількісні аспекти поведінки, і домашній аудит, що передбачає проведення досліджень, вимірювань, спостережень, складних підрахунків удома з батьками.

Важливим аспектом уроків для стійкого розвитку є організація самостійної діяльності учнів, тому вчитель не може наказувати їм щось чи на них тиснути. Він намагається пробудити активність учнів, їх внутрішню силу і натхнення на екологічно доцільні дії. Учитель допомагає учням здобути персональний досвід пошуку та експериментування, роботи в парі з однокласником чи в команді, взаємопідтримки і взаємонавчання.

Нами було обрано теми, які є найбільш сприятливими для формування в учнів екологічних умінь та доцільної поведінки, а саме:

- СМІТТЯ – вивчаємо проблему сміття в нашій оселі та шукаємо шляхи для її вирішення.
- ВОДА – вимірюємо власні витрати води та намагаємося скоротити їх.

- ПОКУПКИ – знайомимося з тим, що і як ми купуємо, перетворюємося на розважливого покупця.

- ЕНЕРГІЯ – досліджуємо енерговитрати в сім'ї та школі, починаємо економити енергію.

- СТОСУНКИ – шукаємо та випробуємо шляхи гармонізації своїх стосунків з оточуючими.

- ЗДОРОВ'Я – вчимося бути здоровими та дбати про здоров'я близьких.

- РОСЛИНИ – піклуємося про рослини в оселі та поза нею.

Характерною особливістю реалізації курсу є *інтеграція* змісту тематичних блоків із змістом предметів інваріантної частини навчального плану. Це важливо з огляду на те, що екологічні уміння в початковій школі формуються у процесі навчання різних предметів – природознавства, основ здоров'я, літературного читання, математики, трудового навчання та ін. Для прикладу наведемо перелік тем, суголосних зі змістом навчання природознавства й покажемо їх резерв для формування екологічних умінь (див. таблицю).

Формування екологічних умінь у процесі навчання природознавства

Теми курсу з природознавства	Тема курсу уроків для сталого розвитку	Очікуваний результат, пов'язаний із формуванням екологічних умінь
<p>Світ живої природи. Рослини, їх будова. Древа, кущі, трав'янисті рослини. Кімнатні рослини.</p> <p>Рідний край. Природа в місті / селі та на його околицях. Охорона водойм. Охорона рослин. Праця людей у місті/селі.</p> <p>Моя країна – Україна. Як облаштувати джерело?</p>	<p>Дбайливий господар – заможний дім</p>	<p>розповідає про проблеми накопичення непотрібних речей і неможливості придбання потрібних чи бажаних;</p> <p>пояснює причини і наслідки недбалого ставлення до своїх речей;</p> <p>досліджує власні звички та стиль життя щодо дбайливого господарювання;</p> <p>визначає і виконує прийнятні для себе дії щодо скорочення кількості "зайвих" речей і їх вторинного використання;</p> <p>бере участь у міні-проекті щодо залучення інших до справи скорочення кількості непотрібних речей і презентує її результати</p>

Курсом передбачено організацію проектної діяльності. В учнів формуються уміння організувати себе та свою діяльність, що відображається у цілеспрямованості, обґрунтованій мотивації, плануванні діяльності, самостійності у прийнятті рішень, відповідальності за справу.

Висновок. Таким чином, володіння екологічними вміннями допоможе учням здійснити свідомий вибір способу власного життя, усвідомити необхідність збереження глобальної рівноваги та власної причетності до проблеми навколишнього середовища та життя суспільства. Виробити модель поведінки, що відповідає потребам стійкого розвитку, сприймати екологічні проблеми як особистісно важливі, пов'язані із власною системою цінностей, а також бажанням діяти у цьому напрямі.

Аннотация. Формирование экологических умений как составляющая природоведческой компетенции младших школьников.

В статье анализируется сущность экологических умений младших школьников в начальных классах на основе компетентностного подхода.

Ключевые слова: умение, экологические умения, младший школьник, компетентностный подход.

Annotation. Formation of ecological skills as a component of natural science competency of younger students.

In this article analyzed the essence of ecological skills of schoolchildren in Primary school which based on component approach.

Keywords: skills, ecological skills, junior high school student, component approach.

Л і т е р а т у р а

1. *Мелман М.* Диалоги об образовании для устойчивого развития / М. Мелманн, Е. И. Пометун. – К. : Видавничий дім "Освіта", 2012. – 180 с.

2. *Онищук В. А.* Типы, структура и методика урока в школе. / В. А. Онищук. – К. : Радянська школа, 1976. – 184 с.

3. *Пометун О. І.* Моя щаслива планета: Уроки для стійкого розвитку: Навчальний посібник з курсу за вибором для учнів 3–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів / О. І. Пометун, О. В. Онопрієнко, А. Д. Цимбалару. – К. : Видавничий дім "Освіта", 2011. – 144 с.

Сформованість екологічних умінь є основою зміни мислення людини та переоцінки цінностей. Вона забезпечується внаслідок реалізації змісту екологічної інформації на основі інтеграції знань із різних сфер людської діяльності, ефективної організації пізнавальної активності учнів, в умовах позитивної і продуктивної міжособистісної взаємодії в класі.

4. *Пометун О.І.* Моя щаслива планета: Уроки стійкого розвитку: методичний посібник для вчит. 3–4 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. І. Пометун, О. В. Онопрієнко, А. Д. Цимбалару. – К. : Видавничий дім "Освіта", 2012. – 112 с.

5. *Програми курсів за вибором для початкових класів.* Варіативна складова Базового навчального плану. Книга 3. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – С. 6–18.

6. *Савченко О. Я.* Дидактика початкової освіти: підручн. / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.